

УДК 159.99:378.095

Ольга ВАЛЬЧУК,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

Катерина ДЕМ'ЯНЮК,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

Володимир ВАЛЬЧУК,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджується формування психологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності у навчально-виховному процесі. Запропонована структурна модель, визначені основні підходи до змісту та структури психологічної готовності до діяльності. Виокремлені та досліджені засоби, форми та певні методики навчання, що враховують професійну спрямованість у слухачів. Проаналізовано групу професійних вимог до особистості викладача.

Ключові слова: *психологічна готовність, структурна модель, індивідуально-особистісні якості, особливості професійної діяльності, засоби формування психологічної готовності, професійні якості педагога.*

© Вальчук О., Дем'янюк К., Вальчук В.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У наш час дослідники звертають увагу на необхідність змін у процесі підготовки військових фахівців. Головним завданням військової освіти є підготовка військових фахівців, здатних швидко та безпомилково приймати управлінські рішення, оновлювати свої знання, постійно навчатись, адаптуючись до нових умов середовища. Значною мірою це стосується майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. Від того, наскільки правильними та обґрунтованими будуть рішення офіцерів цієї структури, залежить безпека держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Процес підготовки фахівців різного профілю до професійної діяльності завжди привертая увагу науковців, зокрема Л. Карамушки, С. Максименка, О. Тімченка, М. Томчука, В. Ягупова; у сфері діяльності прикордонників – В. Журавльова, О. Матеюка, С. Мула, Є. Потапчука, О. Сафіна та ін. Дослідники вважають, що психологічна готовність як сутнісна характеристика є інтегральною сукупністю індивідуальних, особистісних та суб'єктивно-діяльнісних якостей, які дають можливість на максимальному рівні психологічної готовності вирішувати професійні завдання.

Видатний вітчизняний науковець С. Максименко зазначає, що “психологічна готовність до певної діяльності є істотною передумовою її цілеспрямованості, регулювання, стійкості та ефективності. Вона являє собою цілісне виявлення особистості, включаючи її переконання, погляди, ставлення, почуття, вольові та емоційні якості, знання, навички і вміння, установки” [2]. Як зазначає Л. Карамушка, у “сучасній психології психологічна готовність розглядається як істотна передумова будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності” [1].

Аналіз наукових досліджень вітчизняних і закордонних науковців показав, що на сьогодні недостатньо вивчено проблему підготовки військових фахівців до професійної діяльності в умовах змін, а, отже, форми і методи, психолого-педагогічні умови формування психологічної готовності, що і зумовило **мету даної роботи.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Для підвищення ефективності процесу формування психологічної готовності в умовах ВВНЗ

(вищого військового навчального закладу) важливе значення має побудова її структурної моделі. Моделювання є розповсюдженим методом дослідження різних процесів і явищ, що застосовується у багатьох науках як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях. На емпіричному рівні його використовують у вимірвальній, описовій та інших функціях, на теоретичному – для виконання інтерпретаторської, пояснювальної, прогнозуючої функцій, а також для експерименту. Важливим складником моделі є структура психологічної готовності.

Загалом аналіз теоретичних джерел [3; 4] засвідчив, що психологічна готовність особистості до діяльності розуміється як складне утворення, яке має динамічну структуру, між компонентами існують функціональні залежності. Існує два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності до діяльності: функціональний (як певний психічний стан, що зумовлює ефективність виконання діяльності) та особистісний (як стійке ієрархічне особистісне утворення).

Особистісний підхід трактує готовність як прояв індивідуально-особистісних якостей, обумовлених характером діяльності. Учені визначають готовність як результат підготовки (підготовленість) до певної діяльності, як інтегральне особистісне утворення, що містить мотиваційний, вольовий, емоційний, когнітивний та операційний компоненти, а також особистісні якості, адекватні вимогам діяльності [4].

Функціональний підхід передбачає розгляд готовності до діяльності як певний стан психіки, що забезпечує фахівцеві високий рівень досягнень при виконанні того чи іншого виду діяльності. Дослідники вважають, що готовність залежить від обсягу і повноти інформації, ресурсу можливостей для виправлення ситуації, системи прямих і зворотних зв'язків. Вони пов'язують готовність із працездатністю, передстартовою активізацією психічних функцій, умінням людини мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси в діяльності.

На нашу думку, модель структури психологічної готовності, яка схематично відображена на рисунку, повинна враховувати обидва підходи та містити 4 компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний.

Достатня розвиненість, виразність і цілісне поєднання всіх компонентів забезпечать психологічну готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності.

Структура психологічної готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності

Теоретичний аналіз поняття засвідчив, що готовність, окрім загальних структурних компонентів, характеризується наявністю специфічних зв'язків компонентів, які відображають особливості того чи іншого виду діяльності [4]. Відповідно можна стверджувати, що для формування психологічної готовності майбутніх офіцерів важливе значення має урахування особливостей професійної діяльності.

Аналіз наукової літератури [5; 6; 7] дозволив виділити основні засоби формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності:

- розвиток аналітико-синтетичних та креативних здібностей;
- розвиток інтелекту;
- формування соціально-значущих інтересів;
- сприяння професійному самовизначенню.

При цьому також важливо враховувати, які саме структурні елементи інтелекту мають провідний вплив на тому чи іншому етапі навчального процесу.

Реалізація цих засобів у рамках навчально-виховного процесу вимагає від педагогів визначення певних форм і методик навчання та виховання, які найповнішою мірою враховують професійну спрямованість, здібності та інтелектуальні можливості курсантів, їх світоглядні орієнтації та національні особливості. Очевидно, що це неможливо без висунення певних вимог і до особистості самого педагога.

Ученими виявлено групи професійних вимог до особистості, яка навчає. До цих вимог належать як фізичні якості (добрий стан здоров'я, витривалість нервово-психічної сфери тощо), так і нервово-психічні (розподіл, стійкість уваги, спостережливість, пам'ять, мислення, вміння виражати свої почуття шляхом жестів, міміки, голосу). На ці вимоги слід звернути увагу нашим викладачам при формуванні у курсантів свідомого ставлення до навчання, розвитку аналітико-синтетичних та креативних здібностей, інтелекту, формування соціально значущих інтересів, сприяння професійному самовизначенню та психологічній готовності до професійної діяльності загалом.

Діяльність викладача складається з певних елементів, що взаємопов'язані й утворюють своєрідну структуру, систему й послідовність. Педагогічна діяльність може бути успішною лише в тому випадку, коли структура особистості викладача відповідає структурі діяльності. Основні галузі педагогічної діяльності потребують особливих здібностей викладача:

- конструктивних;
- організаторських;
- комунікативних.

Для виокремлення найважливіших здібностей ми провели опитування серед викладачів та курсантів. Опитування мало на меті не тільки виділити найважливіші професійні здібності для викладачів, а й порівняти, чи збігаються вони з думкою курсантів. Для опитування нами було розроблено анкету із сформульованими основними здібностями та запропоновано респондентам проранжувати їх. Результати опитування було оброблено за допомогою програмного забезпечення EXCEL та проаналізовано на предмет узгодженості за допомогою методів математичної статистики (див. таблицю).

Одержані дані перевірялись за допомогою методу рангової кореляції Спірмена, [8] який дозволяє визначити тісноту (силу) і напрям кореляційного зв'язку між двома ознаками або двома профілями (ієрархіями) ознак.

Для підрахунку рангової кореляції ми одержали два ряди значень, які нами були проранжовані. Такими рядами слугували проранжовані експертами чинники. Ранги відповідних якостей подані в таблиці.

Статистична перевірка узгодженості думки викладачів та курсантів

№ з/п	Професійно важливі якості педагога	Ранг відповідної якості		d	d^2
		викладачі	курсанти		
1	2	3	4	5	6
1	Вільне володіння навчальним матеріалом та здатність до його "реконструкції"	9,13	5,94	3,19	10,16
2	Здатність оцінити складність матеріалу для певного курсанта	5,69	5,56	0,13	0,02
3	Винахідливість, кмітливість, почуття гумору	4,81	5,63	-0,81	0,66
4	Експресивні здібності (мова, міміка, зовнішній вигляд)	6,19	7,25	-1,06	1,13

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6
5	Перцептивні здібності (здатність читати за обличчями слухачів)	3,88	5,31	-1,44	2,07
6	Концентрованість уваги викладача	4,75	4,31	0,44	0,19
7	Уміння спілкуватись з курсантами, встановлювати контакт	6,13	7,19	-1,06	1,13
8	Організаційні	6,19	5,94	0,25	0,06
9	Сугестивні (здатність до навіювання, що міститься в силі безпосереднього впливу на курсантів)	2,44	3,63	-1,19	1,41
10	Здатність до наукового пізнання, "академічність"	5,81	4,25	1,56	2,44
Суми		55	55	0	19,27

Обчислене за даними розрахункової таблиці значення коефіцієнта кореляції:

$$r_{Semn} = 1 - \frac{6 \cdot \sum d^2}{N \cdot (N^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 19,27}{10 \cdot (10^2 - 1)} = 0,88$$

дало змогу встановити, що між ієрархіями ознак є досить тісний зв'язок. Іншими словами, і курсанти, і викладачі виділяють практично однакові професійно-важливі якості викладачів.

Для формування психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності найважливішими є експресивні й організаційні здібності викладачів. Саме ці властивості і виділяють як курсанти, так і викладачі серед головних професійно важливих якостей. Досить високо оцінюються і вміння спілкуватись та знайти індивідуальний підхід до кожного курсанта.

Найголовнішою професійно важливою якістю викладачі виділяють вільне володіння навчальним матеріалом, тоді як курсанти вважають головними експресивні здібності. Ці розбіжності пов'язані з недостатнім професійним досвідом останніх.

Усі види забезпечення процесу формування психологічної готовності взаємозалежні, хоча з урахуванням специфіки ВВНЗ як освітньої установи, можна стверджувати, що провідна роль належить методичному й науковому забезпеченню, яке впливає на організацію навчально-виховного процесу в цілому й, отже, на якість підготовки військових фахівців.

Отже, формування психологічної готовності до професійної діяльності в курсантів – це складний, багатоаспектний і суперечливий процес, який можна зобразити як сукупність певних компонентів, об'єднаних загальним задумом і планом. Модель відбиває реальні процеси, розкриває динаміку й механізми формування психологічної готовності фахівців у ВВНЗ, поєднує в цілісну систему й показує логічні взаємозв'язки між всіма елементами, задіяними у навчально-виховному процесі. Використання запропонованої структурної моделі покликане в умовах ВВНЗ удосконалити роботу з формування в курсантів необхідного рівня психологічної готовності.

Висновки. Загалом аналіз поняття засвідчив, що готовність, окрім загальних структурних компонентів, характеризується наявністю специфічних зв'язків компонентів, які відображають особливості того чи іншого виду діяльності. Відповідно можна стверджувати, що для дослідження психологічної готовності офіцерів-прикордонників важливе значення має урахування особливостей професійної діяльності.

Психологічна готовність до професійно-управлінської діяльності є фундаментальною основою успішного виконання професійної діяльності та професійного зростання особистості, є важливою умовою успішної адаптації до професійної діяльності, розуміння і сприйняття завдань військової служби, є передумовою професійної активності офіцера, його самовдосконалення, моральної реалізації своїх знань, умінь, навичок, здібностей, професійно значимих якос-

тей. Саме методи формування окремих компонентів психологічної готовності з урахуванням зв'язків між ними можуть стати **напрямом подальших досліджень**.

Список використаної літератури

1. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
2. Максименко С. Д. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України : підручник / С. Максименко, Б. Олексієнко. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2001. – 448 с.
3. Мул С. А. Психологія готовності офіцера до прикордонної діяльності : монографія / С. А. Мул. – К. : Довіра, 2015. – 317 с.
4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн., 1976. – 176 с.
5. Кремень В. Г. Психологія професійної діяльності офіцера : підручник [для вищих військових навчальних закладів] / В. Г. Кремень, Б. М. Олексієнко, С. Д. Максименко та ін. – Хмельницький. : Вид-во Академії ПВУ, 1999. – 488 с.
6. Хорев В. И. Роль интуиции в научном познании. / В. И. Хорев. – П. : ЦУЛ, 1980. – 150 с.
7. Шандрук С. К. Роль готовності до професійної діяльності у розвитку творчих здібностей майбутніх практичних психологів. / С. К. Шандрук. // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2015. – Випуск 51. – С. 278–284.
8. Алексеенко Б. Н. Введение в основы научных исследований : учебное пособие. / Б. Н. Алексеенко. – Хмельницький : Издательство ИПВУ, 1993. – 100 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Матохнюк Л. О.

Вальчук О. А., Демьянюк Е. Д., Вальчук В. М. Формирование психологической готовности будущих офицеров-пограничников к профессиональной деятельности в учебно-воспитательном процессе

В статье исследуется формирование психологической готовности будущих офицеров-пограничников к профессиональной деятельности в учебно-воспитательном процессе. Предложена структурная модель, определены основные подходы к содержанию и структуре психологической готовности к деятельности. Выделены и исследованы средства, формы и определенные методики обучения, которые учитывают

професійну направленість у слухачей. Проаналізована група професійних вимог до особистості викладача.

Ключевые слова: *психологическая готовность, структурная модель, индивидуально-личностные качества, особенности профессиональной деятельности, средства формирования психологической готовности, профессиональные качества педагога.*

Valchuk O., Demyanuk K., Valchuk V. **Forming Psychological Readiness of Future Border Guard Officers to Professional Activity by Means of the Educational Process**

The article presents a research on peculiarities of forming psychological readiness of future border guard officers to professional activity by means of educational process. A structural model of future border guard officers' activity has been suggested by the authors. Basic approaches to the contents and structure of their psychological readiness to professional activity have been defined. It is stated that forming psychological readiness of future border guard officers to professional activity is a difficult, multidimensional and contradictory process that can be presented as a complex of certain components united by general intention and plan. The model represents the real processes and exposes dynamics and mechanisms of forming psychological readiness of specialists in the educational institution. It combines all elements of the educational process in the integral system and highlights logical interconnection between them. Implementation of the suggested structural model is intended to facilitate forming the required level of cadets' psychological readiness to professional activity.

The authors of the article provide means, forms and methods of teaching cadets taking into account their future professional activity. The set of professional requirements to a teacher's personality has been analyzed. The authors have found out that teachers' expressive and organizational abilities are the most important factors contributing to forming cadets' psychological readiness to professional activity. These features are considered to be basic professional qualities as by cadets as by teachers. The communicative ability as well as the ability to find individual approach to each cadet are highly appreciated by them.

Teachers consider deep knowledge in the subject field and the ability to present it to cadets the most important professional qualities. Cadets give preference to teachers' expressive and organizational abilities in the process of education. These divergences can be explained by insufficient professional experience of cadets.

Keywords: *psychological readiness, structural model, individual traits of personality, features of professional activity, means of forming psychological readiness, professional qualities of a teacher.*